

פת הבאה בכסנין - קביעת סעודה

הגמרא במסכת ברכות עוסקת בברכת פת הבאה בכסנין:

רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין כי אתא שמעינהו דקא מברכי המוציא אמר להו מאי ציצי דקא שמענא דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו אמרי ליה אין דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא ואמר שמואל הלכה כרבי מונא אמר להו אין הלכה כרבי מונא אתמר אמרי ליה והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל לחמניות מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא שאני התם דקבע סעודתיה עליהו אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו לא. (מב,א)

הגמרא אינה מסבירה מהי אותה פת ומדוע דינה שונה מלחם רגיל. בנוסף לזהות המאכל שאיננה ברורה, פסיקת ההלכה לא חד משמעית ומשתנה בנסיבות- אם קובעים סעודה ברכתו המוציא ואם לאו ברכתו מזונות. מדברי הגמרא עולים שתי שאלות- מהי אותה פת הבאה בכסנין וכיצד מגדירים קביעת סעודה.

הרמב"ם פוסק בהלכות ברכות פרק ג הלכה ט:

עיסה שנאפת בקרקע כמו שהערביים שוכני המדברות אופים הואיל ואין עליה צורת פת מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות, ואם קבע מזונו עליה מברך המוציא. וכן עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה והיא הנקראת פת הבאה בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות, ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא.

הרמב"ם מסביר שמדובר על פת שעירבו בה תבלינים נוספים המשנים את טעמה, כמו לחמניות ממותקות בימינו. בזהות הפת ישנם שתי דעות נוספות בראשונים, והשולחן ערוך פסק את שלושת הדעות להלכה:

פת הבאה בכסנין, מברך עליו: בורא מיני מזונות, ולאחריו: ברכה אחת מעין שלש; ואם אכל ממנו שיעור שאחרים רגילים לקבוע עליו, אף על פי שהוא לא שבע ממנו, מברך עליו: המוציא וברכת המזון... ואם אכל שיעור שאחרים אין קובעים עליו, אף על פי שהוא קובע עליו, אינו מברך אלא בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש, דבטלה דעתו אצל כל אדם.

פת הבאה בכסנין, יש מפרשים: פת שעשויה כמין כיסים שממלאים אותם דבש או סוקר ואגוזים ושקדים ותבלין, והם הנקראים רישקולא"ש ריאלחש"ו; וי"א שהיא עיסה שעירב בה דבש או שמן או חלב או מיני תבלין ואפאה, והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה, (רמ"א- וי"א שזה נקרא פת גמור, אלא אם כן יש בהם הרבה תבלין או דבש כמיני מתיקה שקורין לעקי"ך שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר, וכן נוהגים); וי"מ שהוא פת, בין מתובלת בין שאינה מתובלת, שעושים אותם כעבים יבשים וכוססין אותם, והם הנקראים בישקוני"ש, והלכה כדברי כולם שלכל אלו הדברים נותנים להם דינים שאמרנו בפת הבאה בכסנין. (קסח,ו-ז)

השיטה הראשונה המובאת בשולחן ערוך היא דעת רבינו חננאל, המגדיר בורקס ממולא כפת הבא בכסנין. השיטה השנייה היא דעת הרמב"ם ונחלקו השו"ע והרמ"א לגבי רמת המתיקות הנדרשת עבור הגדרה זו. השיטה השלישית היא דעת רב האי גאון שמסביר שכעכים יבשים כדוגמת בייגלה וקרקים מוגדרים כפת הבא בכסנין. השו"ע פוסק להלכה ששלושת המקרים נחשבים כך וכתבו חלק מהפוסקים שכפי שעולה מהשו"ע הראשונים לא נחלקו אלא כל אחד דיבר על מקרה אחר (ערוך השולחן וביאור הלכה על אתר).

מה הסיבה שפת הבאה בכסנין היא אינה פת רגילה? הלבוש מסביר:

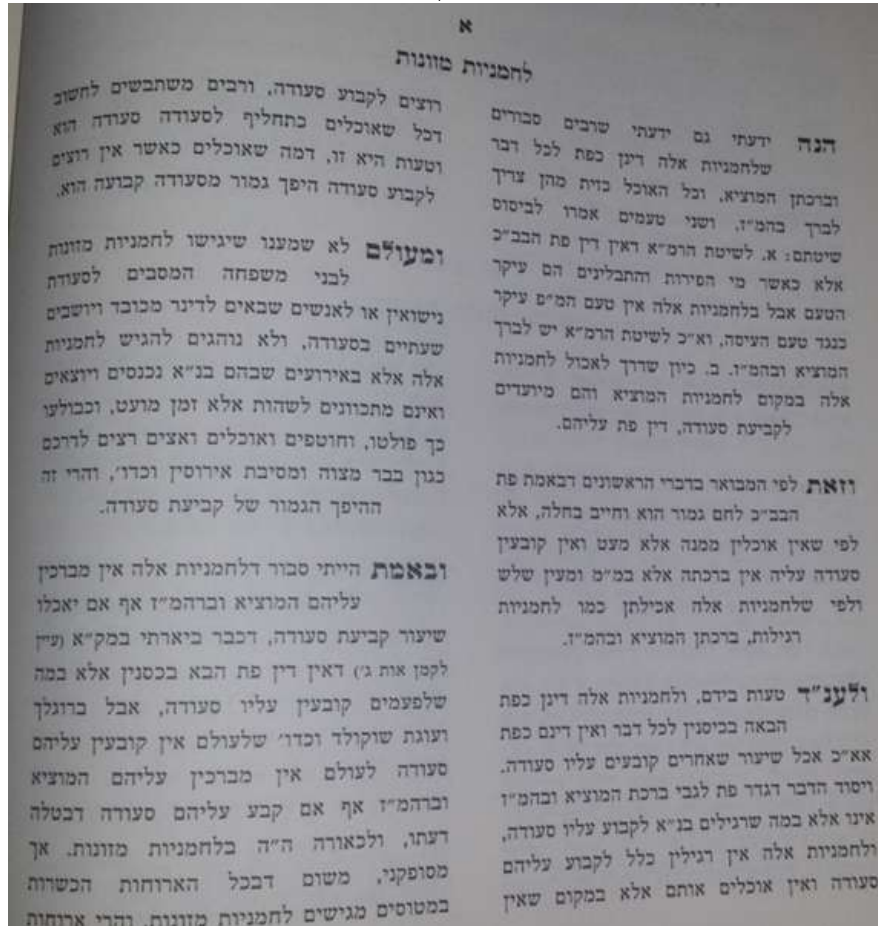
אין מברכין המוציא ושלש ברכות דאורייתא... אלא על פת שתחלתו עיסה והוא הנקרא לחם בפי רוב בני אדם... דלא קבעו חכמים המוציא ושלש ברכות אפילו בכזית אלא בלחם שדרך רוב בני אדם לקבוע עליו סעודתו. (קס"ח,ו)

אנשים לא קובעים את סעודתם על סוג פת זה, ולכן אין בו שביעה כפי שהגדירה התורה. מכאן אנו חוזרים לשאלת קביעת סעודה. כפי שעולה בלשון השו"ע מדובר על שיערו שביעה של אדם.

בעקבות כך יש פוסקים שכתבו שמדובר על כמות של 4 ביצים או שיעור שאינו קבוע שמקובל שמשביע את האדם. האחרונים הקשו על מנהג העולם, שהרי אנשים אוכלים מאפים רבים (כמו בקידושים או בכנסים) ולא מברכים המוציא וברהמ"ז. בכמות אכילה זו יכולים להגיע לידי שביעה ואם מצרפים את כל המינים לכאורה כבר מתחייבים. יש שהגנו על המנהג בכך שמשערים רק בדברים שהם פת ולא בכל מני אוכלים. הגר"ש אורבך הציע שמצרפים לשיעור החיוב רק מאכלים הנאכלים ממש יחד עם הפת (שמירת שבת כהלכתה ח"ב פרק נד הערה קלב), כדוגמת

קרקר עם ממרח או עם דג מלוח. הרב פיינשטיין פסק לעומתו, שמשערים כמה עוגות ומאפים נוספים אדם אוכל לשובע כאשר אוכל בנוסף אליהן גם בשר ודגים ושאר מאכלים; ואז כבר חייב בברכת המוציא (אגרות משה או"ח ג סימן לב).

בהקשר זה נזכיר חידוש הלכתי של הרב אשר וייס בנושא כפי שהוא מביא באריכות בשו"ת מנחת אשר חלק ב סימנים כב-כו. בדבריו הוא מתייחס לחמניות מזונות, מאפים, פיצה ועוד מקרים השייכים להגדרת השו"ע ומסביר את העקרון של קביעת סעודה לא ככמות אכילה. לכן הוא סובר שדין לחמניות מזונות הם כדין פת הבאה ככיסנין ולא כפת רגילה. בדבריו עולה חידוש שהגדרת קביעת סעודה נובעת מהרגלי האכילה וכיצד מקובל לאכול מאכלים אלו. מיני מאפה שנאכלים 'על הדרך' אינם קובעים סעודה (נעיר כי הסברו מסתדר יותר עם דברי הרמב"ם מאשר לשון השו"ע). נביא את דבריו בדילוגים מתוך הסימנים השונים בספרו:

במקום פת כבוד מצוה וכמסובת אירוסין וכדו', על כן היו כפת גמורה.

ולענין ד' יש בזה חוסר הבנה בכל עיקר המושג של קביעות סעודה. דהם חשבו הכל שאוכל במקום סעודה היו בקביעות סעודה, אך לענין נראה פשוט היפך הדברים, דמגישים לחמניות אלה במקום שאין חבירות רוצים לקבוע סעודה, וזה ההפך הגמור מקביעות סעודה.

והרי המציאות ברורה, המזמין אנשים לחתונה או לסעודה מכובדת שבו אנשים באים כדי לאכול סעודה בניחותא, ואינם אצים רצים לדרכם, לעולם לא יגיש בסעודה מעין זו לא לחמניות מזונות ולא פיציות, אלא לחם גמור ומשובח. ורק בבר מצוה וכדו' דהיינו ארועים שאין האנשים רוצים לקבוע בהם סעודה אלא להתעכב זמן קצר ולאכול אכילה מועטת ולהמשיך בדרכם, יגישו את הלחמניות הנ"ל. הרי ברור ופשוט איפוא דזה

ובאמת אפשר שהמתיישב לאכול ארוחה שלמה, דהיינו מנה ראשונה, מרק, מנה עיקרית ולפת, ואוכל לחמניות מזונות, צריך הוא לברך על זה כמו על פת גמורה, וכדן קובע סעדו על פת הבאה בכיסנין, אבל אין זו המציאות בדרך כלל, דאין מגישים לחמניות אלה אלא בסעודה עראי ממש שאין בה כל קביעות, ואז גם אין אוכלים כשיעור קביעות סעודה, וד"ס.

ואבאר בקיצור את הנלעג"ד בשאלת השיעור המחייב לברך 'המוציא' וברכת המזון בפת הבאה בכיסנין, וכן בשאלת כמות מי הפירות המוציאה את הפת מתורת פת רגילה לפת הבאה בכיסנין.

סימן בו
עוד בענין הגי'ל

הגני חזר על הראשונה לכאן את עיקר היסוד הנראה לענין בסוגיא זו.

נקודת החידוש היא, ואין הלכה זו הלכה בשיעור אכילה בלבד אלא גם באיסי האכילה ומחמתה. ובשארית חזיר דאם קבע סעדו על פת המכובד מוכר המוציא וברכהמ"ז מנחה שאוכל בדרך של קביעות סעודה ולא רק כמות של קביעות סעודה.

ובך נראה במקור הסוגיא בברכות (מי"ב ג"א) דרב הוצא שאכל תלמי ורשתא ורב חסין אמר לו "ערו כפואי" ופרשו "אלו לרעבון נאכלו ואכילה מרובה כזו לא נפטרת מכרכה, אלא כל שאחרים קובעין אכילתן בכך טעון ברכת המזון, כן פירש רב האי".

הרי לן דאף שנתם ררין חייבו בברכהמ"ז טעום שאכל אכילה מרובה, ט"ס כתב במנה ר"ג "אלו לרעבון נאכלו" הרי שיעור המחייב הוא העובד: שאכל לעבנו. ואותה אכילה שנוערה לשבות רעבנו של אדם בדרך כלל אומלן אותה בדרך קביעות.

דו"ס המאירי ט"ס י"ד ט"ז שאמר שכל שאדם מכיר יין לשתות עמו או לשרותו בו כגון

ניבלאש ואובלאש שמביאין יין מבושם ופוח איתו בו. דהם ממין פת הבא בכיסנין קביעות סעודה היא, ואין הדברים נראין לי. שכל אכילה שאינה אלא דרך שמחה ולא סעד רב ובקשה שובע אינה קבע".

הרי שפירש רבין שאין אכילה זו טעום במשע שובע ואינה אלא בדרך שמחה אינה נכח ועוד כתב ט"ס המאירי "וחזי רגילין בזה לאת סעודה לכבוד המסובין וי"א לעכ"ל את הפוק. הרי ששונה הייתה אכילה זו מאכילת קבע במחמת ובאופיה ולא רק בכמות האכילה.

וכיוצא בדבר כתב הרמב"ם בברכות ט"ס ט"ז הבאה בכיסנין "כאין לקטח סעודה ולהנאת עצמן ולא להשביע".

תמצית דבריהם דאין מכרכים המוציא וברכהמ"ז על המכרכ לא הן כשאין אוכלים מהם כשיעור, אלא עיקר חז"ל הלוי בסיבת האכילה ועניינה. ומשוי"ב כתבו דכל שאין הדרך לאכול דבר אכילת קבע ושובע אלא כעין אכילת חטיפים שונים בזמננו אף אם אכל

מנה שיעור שרגילים לקבוע עליו סעודה נראה שאין לברך עליה המוציא וברכהמ"ז.

אך באמת חוכך אני ברעתי לגבי אכילת פיצה בזמננו. דאפשר דאין הדבר תלוי במגנן האכילה ובדרבה, אלא במהותה ובעניינה. וכל שאוכלים אותו לשם שובע וכדי לשבור רעבנו אף אם סגנון האכילה אינו בדרך קביעות, מכרך המוציא וברכהמ"ז.

ולפי"ז מוספקני באכילת הפיצה, דמתר גיטא אין אוכלים אותה בדרך כלל בדרך

קביעות, אך מאידך גיסא רבים אוכלים אותה כדי לשבוע ולא כדברי מתיקה ועוגה שאוכלים בני אדם להנאתם. וכיון שכשטע מדברי הראשונים דהקילו כפת הבני"כ משום שדרך לאוכלו לשם הנאה, שמחה וכבוד וכדו' ולא לשם שובע, לכאורה מסתבר דאם אוכלים ממנו שיעור קביעות סעודה יתחייבו לברך המוציא וברכהמ"ז. אמנם כאשר יש בזה ספק גוסף כגון ספק כשיעור שקובעים עליו סעודה יש להקל ולברך בורא מיני מזונות ומעין ג', ודו"ס רבי